

SANTYKINIO LAIKO RAIŠKA PRIEVEIKSMINIAIS LAIKO SAKINIAIS ŠIAURĖS ŽEMAIČIŲ TELŠIŠKIŲ TARMĖJE

Jūratė PAJĖDIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

1. Įvadas

1.1. Alekso Girdenio parengti ir 1996 m. publikuoti šiaurės žemaičių telšiškių tarmės tekstai *Taip šneka tirkšliškiai* (toliau — TŠT) „pasižymi ypač nuosekliu dialogiškumu“ (Girdenis 1996: 7). Šioje tarminių tekstų knygoje pateikti 1968–1985 metais paslėptu mikrofonu įrašyti Mažeikių rajono Tirkšlių apylinkėje gyvenusių Alekso Girdenio šeimynykščių ir kaimynų pokalbiai. Knygoje šie pokalbiai suskirstyti į 50 temų. Ilgos autentiškų ir impulsyvių žemaitiškų pokalbių atkarpos gali būti įdomios daugeliu aspektų, bet šio straipsnio tikslas — aptarti šiaurės žemaičių telšiškių pokalbiuose santykinio laiko raiškai vartojamų sudėtinių laiko sakinių prijungimo rodiklių inventorių ir ryškiausias šių sakinių morfosintaksinės struktūros ir semantikos ypatybes. Tam pasitelktas dar vienas santykinai to paties laikotarpio (t. y. XX a. 8-o ir 10-o dešimtmečio bei 2002 m. atliktų) žemaičių telšiškių kalbėjimo įrašų šaltinis — Juozo Pabrėžos, Vidos Marcišauskaitės ir Astos Leskauskaitės sudarytas tekstų rinkinys *Šiaurės žemaičiai telšiškiai* (toliau — ŠŽT). Nemažą ŠŽT tekstų dalį sudaro taip pat Alekso Girdenio daryti įrašai (tiesa, šioje knygoje esančių pokalbių autentiškumo lygmuo kiek kitoks, nes čia užfiksuotų kalbos situacijų dalyviai buvo specialiai kalbinami ir žinojo, kad pokalbis su jais yra įrašinėjamas).

1.2. Šiame straipsnyje pristatomo tyrimo empirinės duomenų bazės pagrindą sudaro 601 TŠT ir 170 ŠŽT esančių prijungiamųjų jungtukinių laiko sakinių. Medžiaga duomenų bazei rinkta remiantis šiomis nuostatomis:

- Šalutinis sakinytis laikomas prijungiamuoju, kai jis yra kito sakinio dalimi. Praleidus prieviksminį / aplinkybinį dėmenį pagrindinio dėmens gramatinė struktūra nėra suardoma, nes šalutinis dėmuo tik modifikuoja pagrindinio sakinio tarinį (plg. Hengeveld 1998: 335).
- Prijungiamųjų sakinių atrankai ir tyrimui pagrindinis atskaitos taškas yra prijungimo rodiklis. Remiantis Bernd'u Kortmann'u, prieviksminių sakinių jungiamasis žodis (*adverbial subordinator*) gali būti apibūdinamas kaip:
 - nelinksniuojama žodžio forma, galinti paveikti visą prijungiamąjį dėmenį, bet pati neatliekanti sintaksinės funkcijos šalutiniame dėmenyje;
 - šalutinio sakinio struktūroje jungiamasis žodis paprastai užima kraštinę poziciją (apie šios rašomajai kalbai būdingos tendencijos nepaisymo atvejus žr. 2.3.2 skirsnį);

- jungiamasis žodis neturi priklausyti žymėtų žodžių registru¹;
- šalutinis dėmuo (prijungimo rodiklis taip pat yra šio dėmens dalis) gali eiti prieš pagrindinį sudėtinio sakinio dėmenį (plg. Kortmann 1997, 72-73; 1998, 458-460).

1.3. Prieš pereinant prie šiaurės žemaičių telšiškių laiko sakinių morfosintaksės ir semantikos aptarimo svarbu paryškinti kai kurias funkcines ir semantines šio prieveiksminių sakinių tipo ypatybes. Prieveiksminiais laiko sakiniiais realizuojama viena iš keleto galimybių, leidžiančių pasakojimo situacijas dislokuoti laike — ir tai yra tik dalis santykinės laiko reikšmės, atskleidžiančios lyginant vieno veiksmo santykį su kitu². Laiko sakiniiais kartu su veiksmy vienalaikiškumo ar sekos reikšmėmis gali būti perteikiami ir kiti hiponimiški bendrai laiko sąvokai parametrai: momentas, trukmė, pasikartojimas (plg. van der Auwera 1999: 11). Hiponimiškų laiko parametrų perteikimą lemia pagrindinio ir šalutinio sakinio tarinių atitikimas — jų gramatinio laiko formų savitarpio santykis, veiksmažodžių veiksmo reikšmių derėjimas su jungiamojo žodžio semantika bei kitos sakinio sandaros ypatybės. Vienos gramatinės išraiškos modelis gali turėti dvejopą reikšmę: prijungiamieji laiko sakiniai gali nurodyti ne vien tik tam tikros tvarkos veiksmy lokalizaciją laiko skalėje (plg. Levinson 2003: 16), bet ir priežastinę veiksmy sąsają. Tai susiję su kognityviniais LAIKO suvokimo modeliais, įgalinančiais greta einančius įvykius susieti priežastingumo ryšiais: anksčiau įvykęs veiksmas yra suvokiamas ne tik kaip pirmesnis, bet ir kaip priežastis ar sąlyga vėlesniam (plg. Lakoff, Johnson 1999: 178). Prijungiamųjų laiko sakinių pozicija pagrindinio dėmens atžvilgiu dabartinėje lietuvių kalboje apibūdinama kaip laisva (plg. Ambrazas 1976: 844), — tai kuria įspūdį, kad dėmenų tvarkos parinkimas beveik neturi įtakos semantiniams santykiams³: ankstesnį veiksmą žymintis šalutinis dėmuo gali eiti ir po pagrindinio dėmens, nes reikšmių santykį lemia ne šalutinio dėmens pozicija, bet jungiamojo žodžio darna su abiejų sudėtinio sakinio dėmenų veiksmažodžio formomis (veiksmo ir gramatinio laiko

¹ Berndo Kortmann'o vykdytame Europos kalbų prieveiksminių sakinių tyrime buvo laikomasi prijungimo rodiklių natūralumo kriterijaus kilmės laiko (kad nebūtų archaizmas) ir / ar tiriamųjų kalbų standartiškumo požiūriu (nebūtų dialektizmas) (plg. Kortmann 1997, 72-73; 1998, 458-460). Tiriant tarinius tekstus tai atitiktų įprastumo kriterijų. Šiuo požiūriu mokslinis TŠT tekstų leidimas yra ypač patrauklus, nes visus įdomesnius ar mažiau įprastus kalbos faktus lydi Alekso Girdenio pastabos.

² Santykinė laiko reikšmė būna realizuojama ne vien prijungiamaisiais laiko sakiniiais, bet ir kitais būdais: veiksmy eiliškumą gali ikoniškai atspindėti pati pasakojimo tvarka, veiksmy laiko santykis gali būti nusakomas pasitelkiant užbaigtumą nurodančius darinius bei sujungimo rodiklius (plg. Traugott 1978: 379).

³ Plg.: „Kadangi propozicija, kuri sudaro foną, iš principo visada išreiškiama šalutiniu sakiniu, turinčiu aiškų prijungimo rodiklį, tai jos statusą nebūtina išryškinti tokia papildoma priemone, kaip dėmenų tvarka“ (Holvoet 2003: 107).

atžvilgiu) (plg. Ambrazas 1976: 845–846; 2006: 680). Vis dėlto kalbos vienetų pateikimo tvarka atspindi informacijos reikšmingumą diskurse, todėl ir prijungiamojo sakinio dėmenų išdėstymas paryškina norimus dėmesio sutelkimo centrus. Tam tikros laiko sakinių pozicijos susijusios su pragmatiniais tikslais (plg. Diessel 2001; 2005), šios nuostatos galiojimas labiau sietinas su rašto kalba. Tiriant šnekamosios kalbos tekstus ir natūralaus kalbėjimo srautą būtina atkreipti dėmesį į tai, kad laiko nuoroda paprastai yra vertinama kaip ypač svarbi, todėl laiko nuorodos propozicijos gali būti suvokiamos kaip lygiavertės branduolio statusą turintiems elementams (plg. Luchjenbroers 1996: 149–150); su laiko nuorodos svarbumu sietinas ir laiko sakiniams priskiriamas galimas stipresnis jų įtraukimas į pagrindinio sakinio struktūrą (kito semantinio tipo aplinkybiniais / prieveiksmineis sakiniams tai nėra būdinga). TŠT esama laiko sakinių, vaizdžiai iliustruojančių šį teiginį: tai dviejų skirtingų adresantų sukurti sudėtiniai prijungiamieji laiko sakiniai (žr. 2.3.1 skirsnį). Sąsają tarp prijungiamųjų sakinių struktūros ir diskurso organizavimo įprasta aiškinti tuo, kad sakinių su šalutinio dėmens postpozicija modelis yra gramatiškai lengviau atpažįstamas, nes šalutinis dėmuo teikia naujos informacijos, o prepozicinis šalutinis dėmuo dažnai tampa ženklų apie ankstesnio diskurso tąsą (plg. Diessel 2008). TŠT ir ŠŽT rinkiniuose esančių pašnekusių tekstai rodo, kad natūraliame šnekamosios kalbos sraute laiko sakinio dėmenų ir juose esančių žodžių tvarkos modeliai gali kiek skirtis nuo rašomajai kalbai įprastų, priklausyti nuo respondentų kalbėjimosi būdo ir amžiaus. Su šnekamosios kalbos srauto ypatybėmis sietina TŠT ir ŠŽT tekstų laiko sakiniuose gana dažna prijungimo rodiklio slinktis iš kraštinės — šalutinį dėmenį pradedančios pozicijos — į antrąją ar dar giliau link šalutinio dėmens centro.

Aukščiau nurodytomis nuostatomis pagrįsta TŠT ir ŠŽT tekstų rinkiniuose esančių laiko sakinių analizė straipsnyje pristatoma sakinius aptariant pagal jungiamųjų žodžių parinktį (apie sakinius su bendrosios ir / ar momentinės laiko reikšmės jungiamaisiais žodžiais žr. 2.1, o apie laiko ribos sakinius žr. 2.2 skirsnį) ir šnekos srauto autentiškumo lygmens nulemtas sakinių sudarymo ypatybes bei ekspresyvaus dialogo praplėstą sakinio autorystės apimtį (žr. 2.3). Straipsnyje sakinių pavyzdžiai pateikiami stengiantis kuo artimiau pakartoti nagrinėjimui pasirinktų tekstų šaltiniuose pateiktą užrašymo vadinamąją kopenhagine transkripcija⁴ būdą, kuris šnekos aktų sintaksės tyrimui labai palankus ir dėl atokvėpių ir pauzių vizualizavimo. Šalia originalaus pavyzdžio skliausteliuose pateikiamas vertimas į lietuvių kalbą (ŠŽT pavyzdžių atveju vertimas percituojamas iš leidinio).

⁴ Apie Lietuvoje gyvuojančią tradiciją užrašyti tarmių tekstus Georgo Gerullio adaptuota vadinamąją kopenhagine transkripcija žr. Bakšienė, Čepaitienė 2017: 105.

2. Prijungiamieji laiko sakiniai šiaurės žemaičių telšiškių patarmės tekstuose

Abiejuose aptariamų šiaurės žemaičių telšiškių tekstų rinkiniuose didžiąją prijungiamųjų laiko sakinių dalį sudaro sakiniai su bendrosios ir / ar momentinės laiko reikšmės jungiamaisiais žodžiais: TŠT šio potipio sakinių esama 91,7%, o ŠŽT — net ~93,5% (žr. 1 ir 2 lenteles). Apibendrintam veiksmų laiko santykiui perteikti gali būti pasitelkiami jungiamieji žodžiai *ka, kap, kad, kada, kumet(u)*, o kompaktiškai vienas paskui kitą einančių arba betarpiškos sekos⁵ veiksmų nusakymui — jungiamieji žodžiai *kap, kap tik, tik, (su)lig, tou*. Sakiniai su laiko ribos jungiamaisiais žodžiais tiriamuose žemaičių tekstuose kur kas retesni⁶: TŠT tokių sakinių esama ~8,3%, o ŠŽT — tik ~6,5% (žr. 1 ir 9 lenteles).

1 lentelė

Semantinis TŠT ir ŠŽT laiko sakinių raiškos pobūdis

Laiko sakiniai	TŠT	ŠŽT
su bendrosios ir momentinės laiko reikšmės jungiamaisiais žodžiais	551 (91,7%)	159 (93,5%)
su ribos jungiamaisiais žodžiais	50 (8,3%)	11 (6,5%)
IŠ VISO	601 (100%)	170 (100%)

2.1. Laiko sakiniai su bendrosios ir momentinės laiko reikšmės jungiamaisiais žodžiais

Šio tipo sakiniuose jungiamųjų žodžių reikšmė yra gana abstrakti ir žymi arba bendrą laiko nuorodą, arba pabrėžia sudėtiniu sakiniu nusakomos situacijos veiksmų kompaktiškumą. Abiejuose nagrinėjimui pasirinktuose žemaičių telšiškių tekstų rinkiniuose didžiąją laiko sakinių dalį sudaro sakiniai su jungiamuoju žodžiu *ka*: 74,4% (410 vnt.) TŠT ir 56,6% (90 vnt.) ŠŽT. Antri pagal dažnumą — laiko sakiniai su *kap* –13,2% (73vnt.) TŠT ir 27% (43 vnt.) ŠŽT; treči — sakiniai su *kad*: 7,3% (40 vnt.) TŠT, o ŠŽT — 13,2% (21 vnt.) (žr. 2 lentelę).

⁵ Šio termino taikymą žr. Ambrasas 1997: 741; 2006: 683.

⁶ Gan retą prijungiamųjų jungtukinių laiko ribos sakinių vartojimą reikėtų sieti ne vien su tuose konkrečiuose šnekos kontekstuose buvusiu galimai mažesniu ribos situacijų poreikiu, bet ir su galimai populiareniu kitokių ribos nuorodos būdų — nefinitinių (dalyvinių) laiko sakinių ar prielinksninių konstrukcijų — pasirinkimu.

Santykinis ir absoliutinis TŠT ir ŠŽT laiko sakinių su bendrosios ir momentinės laiko reikšmės jungiamaisiais žodžiais dažnumas

Laiko sakiniai su jungiamuoju žodžiu	TŠT	ŠŽT
<i>ka</i>	410 (74,4%)	90 (56,6%)
<i>kad</i>	40 (7,3%)	21 (13,2%)
<i>kada</i>	2 (0,4%)	1 (0,63%)
<i>kumet</i>	8 (1,5%)	2 (1,3%)
<i>kap</i>	73 (13,2%)	43 (27%)
<i>kap tik</i>	9 (1,6%)	-
<i>ligu</i>	2 (0,4%)	1 (0,63%)
<i>tik</i>	4 (0,7%)	1 (0,63%)
<i>tou, tujau</i>	3 (0,5%)	-
IŠ VISO	551 (~100%)	159 (~100%)

Laiko sakiniais su bendrosios laiko reikšmės žodžiais *ka*, *kad*, *kada*, *kumet*, *kap* perteikiami veiksmy vienalaikiškumo arba sekos santykiai. Veiksmy vienalaikiškumo santykį lemia pagrindinio dėmens tarinio raiška statinę būseną žyminčiu eigos veiksmo veiksmazodžiu, pvz.:

- (1) *pàtsr vel's / kùsùor / ka_rêk\ dêrbt* TŠT 115 (Pats velnias kusoja („gundo“), *k a i* reikia dirbti.)

Veiksmy laiko sutapimas neretai paryškinamas atliepiamuoju žodžiu, kurio gali tapti laiko prieveiksmis (pvz., *toukart / paskon / paskou / tad / tada⁷ / tumet*), daiktavardžiu ar daiktavardiniu junginiu nurodoma laiko sąvoka. Atliepiamas žodis gali sakinyje užimti įvairias pozicijas, pvz.:

- (2) *prisitēis tō ū k â r t r / ka_t'èvã\ mērs* TŠT 251 (Prisiteis tuokart, *k a i* tėvai mirs.)
- (3) *ka_pêin^a turies' / tō u k â r t r\ parvažoušēm* TŠT 140 (*K a i* pieno turėsi, tada parvažiuosim.)
- (4) *p a s k ō n prisipjâus' kopūstlap^a / ka_jau_pâuks kopūstâ* ŠŽT 89 (Paskuo prisipjausi kopūstlapių, *k a i* jau paaugs kopūstai. ŠŽT 90)
- (5) *pri_motiejâusk^(e) ka_tarnavâu tùm è t / būoc's tebebôu^a* ŠŽT 102 (Prie Motiejauskio („Pas Motiejauską“) *k a i* tarnavau, tuomet bočius („senelis“) tebebuvo. ŠŽT 102)

Rečiausiai vienalaikiškumo situacijos nusakomos sakiniais su *kada* (žr. 2 lentelę). TŠT ir ŠŽT esančios sakinių fiksacijos leidžia manyti jį esant fonologiškai nesutrumpėjusiu *kad* variantu, vartojamu siekiant laiko situacijos

⁷ Alekso Girdenio manymu, *tada* yra knyginis žodis (žr. Girdenis 1996: 71).

pabrėžimo; tokio paryškavimo poreikis sietinas su neigiamu pagrindinio dėmens tariniu⁸, plg.:

(6) *bet_nelėidī* // *kadâr* lūojī TŠT 32 (Bet neleidi, k a d a loji (,bariesi‘).)

(7) *kadâr* s^uorūojīs / vės^r_tēp neprisibaūdī TŠT 36 (K a d a storojiesi (,stengiesi‘), vis taip neprisibaudi (,neprisiruoši‘).)

(8) *ne_tāp jau_ėis kada* nēs ŠŽT 44 (Ne taip jau eis, k a d a neš. ŠŽT 44)

Veiksmų sekos reikšmę aptariamo potipio sakiniuose lemia dinaminis pagrindinio dėmens veiksmožodis ir šalutinio dėmens tarinio raiška įvykio veikslo veiksmožodžiu, pvz.:

(9) *ka_ikėšau pērštūs / pōikēv bātā* TŠT 295 (K a i ikišau pirštus, pui-kūs batai.)

(10) *kāp_tik parėjē / aš_ėlėnār pasakāu* TŠT 131 (K a i p tik parėjo, aš Elenai pasakiau.)

Veiksmų seką nusakančiuose sakiniuose gali būti vartojamas atliepiamasis žodis *dabar / ta / tad / tep / tujau(s) / tumet*, pvz.:

(11) *uo_d a bār / jėrau mōn^a / ka_jau_žmūogōu vāks numēršt / iš_prūot^(a) ēn* ŠŽT 115 (Vo dabar, jerau (,Jėzau‘) muno (,mano‘), k a i jau žmoguo ,žmogui‘ vaikas numiršta, iš proto eina. ŠŽT 115)

(12) *kāp_tik supōnčāu^a / tep_acigūlus^s* TŠT 54 (K a i p tik supančia-vo (,pančiu surišo kojas‘), taip atsigulusi.)

(13) *kume(t)_tik pamāt^r / tumet_priėin^v* TŠT 101 (K u o m e t t i k p a m a t o, tuomet prieina.)

Kartais nusakomos situacijos veiksmų kompaktiškumui paryškinti laiko sakiniuose pasitelkiamas prijungimo rodiklis *tik* (ypač dažnas samplaikoje su *kap*), galintis pagrindinios dėmenyje turėti homoniminį antrininką, atliekantį pabrėžiamosios dalelytės funkciją, plg.:

(14) *kāp_tik puoter^u / nekāl’būr / tep_kor_ėinī / tēn_kūoj^(e) ūškūm^v / i_nusijūoj^ā tō_krām^e* TŠT 45 (K a i p t i k p o t e r i ū n e k a l b i, t a i p, k u r e i n i, t e n k o j a ū k l i ū n a, i r n u s i j o j i t ā k r a m ė (,nususuki sprandą‘).)

(15) *ligu_tik pābėņģē dēgt^r / užgēs^s vėsus_tus_bālks^v* TŠT 272 (L i g u t i k p a b e n g ė (,pabaigė‘) degti, užgesino visus tuos balkius.)

(16) *uo_rōskē / ēk tō / tik_jjėjē / tik_veizīek [...]* *kū tāu pagrūops* ŠŽT 152 (Vo ruskiai (,rusai‘) — eik tu, t i k į ė j o, t i k v e i z ė k (,žiūrėk‘), [...] k a t a u p a g r o b s. ŠŽT 153)

Nusakomų veiksmų laiko kompaktiškumą paryškinantys laiko sakiniai su *tujau / tujau pat / tou⁹* ypatingi juose esančių tarinių raiškai pasirinktomis infinitinėmis veiksmožodžių formomis, plg.:

⁸ Apie neiginio kaip specialios argumentavimo priemonės šnekos akte vartojimą žr. Givón (1979: 139).

⁹ Plg. Alekso Girdenio pateikiamą *tou* vertimą į lietuvių kalbą „ką tik“ (Girdenis 1996: 123).

- (17) *ánà / tujâu pàreidàm^(a) / i_trîškùs / i_pasák^(a) milicèjêr* TŠT 125
(Ana, (ji') t u o j a u pareidama i Tryškis ir pasako milicijai.)
- (18) *tèn_sürîek^(e) / mǎž'sr vāks // tøj_gê'm^(e)s* TŠT 123 (Ten surėkė
(,pravirko') mažas vaikas t u o (,ką tik') gimęs.)

TŠT ir ŠŽT prijungiamųjų laiko sakinių su bendrosios ir momentinės laiko reikšmės jungiamaisiais žodžiais gramatinių ir pozicinių modelių pasiskirstymas parodytas 3–8 lentelėse. Statistinė šio tipo laiko sakinių gramatinių modelių analizė rodo, kad patys dažniausi yra elementariausio sintaksinio laiku plano tarinių raiškos deriniai, kai ir pagrindinio, ir šalutinio dėmens tariniai išreikšti būtojo–būtojo, esamojo–esamojo ar būsimojo–būsimojo laiko veiksmažodžiais. Išskirtinė morfologinė dėmenų tariniais einančių veiksmažodžių vienovė būdinga laiko sakiniams su *kumet* (žr. 5 lentelę), nors tiriamuosiuose tekstuose jie vartojami ypač retai (TŠT šis sakinių potipis sudaro 1,5%, o ŠŽT – 1,26%) (žr. 2 lentelę).

Laiko sakiniai su *ka / kad / kumet / kap / kap tik / tik / tou / tujau* ir būtojo laiko veiksmažodžių formomis išreikštais abiejų sakinio dėmenų tariniais TŠT vidutiniškai sudaro ~40,5% (223 vnt.), o ŠŽT – ~36,5% (58 vnt.). Vertinant santykinį dažnumą vienodos raiškos – abu būtojo laiko formų veiksmažodžiais nusakomi – tariniai santykinai dažniausiai pasirenkami sakiniuose su *kumet* (TŠT 50%, ŠŽT 100%), sakiniuose su *kad* (TŠT 38,1%, ŠŽT 27,3%), sakiniuose su *ka* (TŠT 34,6%, ŠŽT 28,8%), sakiniuose su *kap* (TŠT 67%, ŠŽT 55,6%) (žr. 5; 4; 3 ir 6 lentelėse pateiktus duomenis). Šalutinis dėmuo gali eiti ir prieš pagrindinį dėmenį, ir po jo, ir į jį įsiterpti, plg.:

- (19) *kap_įštêi(s^e) žėidr maut^(e) / i_rá(d^a) tus_pîmîngùs* TŠT 176 (Kaip ištiesė žiedą mauti ('kaip ištiesino delną, kad žiedą nuimtu'), ir rado tuos pinigus.)
- (20) *aš_bovâur pri_kfâiutov^eš gâl^u / kad_ànâr nubildîej^e* TŠT 277 (Aš buvau prie krautuvės galo, k a d a ana nubildėjo.)
- (21) *i_d à b â matâ / ka_susitîj^hkâm^r / pasenê žmûoni's\ // pasirokòijêmr têp / kap_su_kûo(k^e) gêmênâiç^o* TŠT 105 (Ir dabar, matai, k a i susitinkam pasenę žmonės, – pasirokuojam (,pasikalbam') kaip su koku giminaičiu.)

Palyginus laiko sakinių pozicinių modelių visumą matyti, kad kalbant apie praeities įvykius TŠT dažniau sudaromi postpoziciniai sakiniai su *ka* (51,4%) ar su *kad* (56,3%). ŠŽT tekstuose (jų autoriai vyresni, o kalbėjimas labiau reprezentatyvus) dažnesni prepoziciniai *ka / kad* V_{BOT} , V_{BOT} modelio sakiniai: 80,8% ŠŽT sakinių su *ka*; 66,6% sakinių su *kad* (žr. 3; 4 ir 7 lenteles). Ir TŠT (52,5%), ir ŠŽT (64%) dažnesni prepoziciniai laiko sakiniai su momentinės laiko reikšmės jungiamaisiais žodžiais (modelis *kap / kap tik / tik / tou / tujau* V_{BOT} , V_{BOT}) (žr. 6 ir 7 lenteles).

Ir TŠT (4,92% arba 27 vnt.), ir ŠŽT (11,95% arba 19 vnt.) esama laiko sakinių, nupasakojančių praeityje pasikartojančius veiksmus, kurių tariniai išreikšti būsimąjo laiko veiksmažodžiais (laiko sakinių su *ka* ir būtojo dažninio laiko veiksmažodžio forma su *-dav-* raiška išskirtinai reta: viena fiksacija ŠŽT), bet tik kartais tokiuose sakiniuose pasitelkiama pagalbinio veiksmažodžio *liubėti* forma¹⁰, plg.:

(22) *Īu·(b) p̄arnēšr v̄esumèt s̄ak̄^a / t̄ievōu· j̄au / ka_gaūs ālḡ^a* TŠT 252 (Liub parneš visuomet, sako, tėvui, jau k a i gaus algą.)

(23) *uō_às ka_boūau j̄auns / d̄ēdēl̄ē Īū·b_ō nuor̄ies^(a) k̄artūoms gr̄ājīt^r* ŠŽT 104 (Vo aš, k a i buvau jaunas, dideliai („labai“) norėsiu („norėdavau“) kartomis („kortomis“) grajyti („lošti“). ŠŽT 105)

Ir TŠT, ir ŠŽT kur kas dažniau vartojami praeityje pasikartojančius veiksmus nusakantys laiko sakiniai su būsimąjo laiko veiksmažodžiais be šio pagalbinio žodžio, pvz.:

(24) *ākminī ir̄ēs / ka_v̄ēs kr̄ait̄^r* ŠŽT 138 (Akmenį iris, k a i veš kraitį. ŠŽT 138)

(25) *ka_jau_gīns⁽ⁱ⁾ r̄ n̄om̄ēiv̄ / [...] // ta_v̄ōšr b̄ēpaēīš^v* TŠT 244 (K a i jau ginsi nomėj („namo“) [...] tai vos bepaeis.)

(26) *k̄ēt^r ka_nuor̄ies kresnik̄iems pripj̄austīt̄s* ŠŽT 89 (Kiti k a i norės, kresnikėmis („spirgučiais“) pripjaustys. ŠŽT 90)

(27) *ka_pakr̄ēips / v̄ōndōu nub̄ieks* ŠŽT 88 (K a i pakreips, vanduo nubėgs. ŠŽT 88)

(28) *ka_nēsut̄ēĪps^v / susil̄ēñk̄ē p̄r_d̄ur̄is ēīš* TŠT 285 (K a i nesutilps („nepratilps“), susilenkė eis per („pro“) duris.)

Tokiuose sakiniuose habitualį (įpročio veiksmų zoną) galima atpažinti ne vien iš pasakojimo konteksto ir iš apibendrinto subjekto, bet ir iš tam tikrų pasikartojimą žyminčių nuorodų:

- iš tarinio raiškos kelis kartus pakartojamu ar iteratyviu veiksmažodžiu, pvz.:

(29) *ōns k̄ūrstīt̄s k̄ūrstīt̄s / i_k̄ūrstīt̄s / i_k̄ūrstīt̄s v̄esumēt̄*
ka_v̄aičk̄^(a)sr̄ at̄ēīs TŠT 81 (Ans („Jis“) kurstys ir kurstys, ir kurstys, ir kurstys („primokys“) visuomet, k a i Vaičkus ateis.)

- iš tam tikrų su praeitimi susiejamų konkretumo nuorodų, pvz., atliepimasis žodis *paskou* / *tad* / *v̄esumet*, konkretieji demonstratyvai *tas*, *ta*, *tata*¹¹, faziniai prieviksminiai ir pan., plg.:

(30) *p̄askōu b̄ieḡūos pr̄ē_mōn̄s / ka_j̄au iš_d̄arb^(a) par̄ēīs^(a)* ŠŽT 79 (Paskuo („Paskui“) bėgios („bėgiodavo“) prie munęs („manęs“), k a i jau iš darbo pareisiu. ŠŽT 80)

¹⁰ Apie vietoj lietuvių bendrinėje kalboje įprasto būtojo dažninio laiko formų su *-dav-* vartojimą „pagalbinį veiksmažodį *liub*, *liub*, *l̄ōb* su bendratimi arba būsimuoju laiku“; žr. Pabrėža 2013: 36; Lubienė, Pakalniškienė 2015.

¹¹ Plg. Rosinas 1996: 75.

- (31) *ák⁽ⁱ⁾s\ pabaĭls / ka tĕu^(a) pĕncĕi^(a) neatidõus* TŠT 215 (Akys pabals, kai tėvo pensiją neatiduos.)
 (32) *tad kâp sususĕs pri_stâ^(a) / gĕrs* ŠŽT 147 (Tad kaip susės (,susėsdavo‘) prie stalo, gers (,gerdavo‘). ŠŽT 147)
 (33) *tu(s)_stuorû^ss stĕib^us / priš_ũgnĭ palaikĭ^si / priš_tõn_pĕč^õ / dõņkepe^e kâp dĕks* ŠŽT 89 ([...] tuos storuosius stiebus prieš ugnį palaikysi, prieš tą pečių, duonkepė kaip degs. ŠŽT 90)

- iš ankstesniame sakinyje (ar žymiai tolimesnėje diskurso atkarpoje) pateiktos nuorodos į praeitį, pvz.:

- (34) *tõkĕi kätĕlā dĕdĕlĕ bõ.u^(a) / sumĕrksĭ ka_jau_bũs prinešũo^(u) tu_drabũ^(u)dāug* ŠŽT 75 ([...] tokie katilai dideli buvo, sumerkisi, kai jau bus prinešiotų tų drabužių daug. ŠŽT 75)

Pasikartojančio praeities veiksmo raiškai sakiniuose su *ka / kad / kap* vartojami ir kitokie tarinių raiškos deriniai, kai vieno iš tarinių veiksmažodis teikia nuorodą į veiksmą praeityje, plg., pavyzdžiui, sakinius su tariniais, išreikštais:

- būsimajo (pagrindinis dėmuo) ir būtojo laiko (šalutinis dėmuo) formomis:

- (35) *ka_cõkrāus natorĕi^e / sakarĭ.na idĕs* ŠŽT 87 (Kai cukraus neturėjo, sacharino įdės. ŠŽT 88)

- būsimajo (pagrindinis dėmuo) ir esamojo laiko (šalutinis dėmuo) formomis:

- (36) *nõ pās kõu kad_ĩšĕit_i_dārbõ õns pāreĭs_i_pajĕs tõukārt* ŠŽT 151 (Nu, paskuo (,paskui‘), kad išeita (,išeina‘) į darbą, ans pareis (,pareidavo‘) ir paės (,pavalgydavo‘) tąkart. ŠŽT 151)

- (37) *tĕp bũs grāžĕs / plũon^as tũok^es // ka_ĭsibālĕn* ŠŽT 71 (Teip bus gražios, plonos tokios, kai išsibalina. ŠŽT 72)

- esamojo laiko (pagrindinis dėmuo) ir būsimajo laiko (šalutinis dėmuo) formomis:

- (38) *õns tiktā_ĩš_ķešĕņur / žāunr_lāũk / e_vĕskās // [...] kadĭ / nũĕĩs_i_vakarĕlĕ* TŠT 257 (Ans (,Jis‘) tiktai iš kišenių džiauna lauk (,vagia‘), [...] kad nueis (,nueidavo‘) į vakarėlį.)

- bendratimi su pasikartojimą nurodančiu pagalbinu veiksmažodžiu (pagrindinis dėmuo) ir būtojo / būsimajo laiko (šalutinis dėmuo) formomis:

- (39) *vĕd^(o) lũbāu / nuĕĩt^(o) / tata_rĩt_mĕt^(a) / ka(p)_pajĕsĕm^r pũsrĩ^(o)* TŠT 263 (Vėdu (,Mudu‘) lubau nueiti tatai rytą metą, kaip paėsims (,pavalgysim‘) pusrytį.)

Funkciniu pagalbinio veiksmažodžio atitikmeniu tokiuose sakiniuose kartais tampa ir konkretusis demonstratyvas *tata*, pvz.:

- (40) *õns_tātā_nũritās ĕĩs pri_tu_kārõ^r stõvĕt^e / ka_mĕlžām_kārõvĕs* TŠT 159 (Ans (,Jis‘) tatai nūrytais (,rytais‘) eis prie tų karvių stovėti, kai melžiam karves.)

Veiksmų praeityje pasikartojimas būna nusakomas ir prijungiamuoju laiko sakiniu, kurio abu tariniai išreikšti esamojo laiko veiksmažodžiais, pvz.:

- (41) *n ò ka_pàrēin iš_tū kapū jāu / t a d_ànēi šūok* ŠŽT 41 (Nu, k a i par-eina iš tų kapų jau, tada anie šoka. ŠŽT 41)
 (42) *ir_ūžmīng^ø / kãp saulēl^(ø) pakēlst* ŠŽT 56 ([...] ir užmingu, k a i p (,kai‘) saulelė pakilsta (,pakyla‘). ŠŽT 56)

3 lentelėje pateikti V_{BOS} , *ka* V_{BOS} modelio laiko sakinių vartojimo duomenys rodo skirtingą šios semantinės funkcijos atlikčių dažnumo TŠT ir ŠŽT pasiskirstymą: sakinių su *ka* atveju šis gramatinis modelis ateities nusakymui dažniau parenkamas TŠT (13,4%) nei ŠŽT (4,4%), bet veiksmams praeityje apibūdinti tas pats morfosintaksinis sakinių modelis TŠT vartojamas beveik triskart rečiau (5,4%) nei ŠŽT (15,5%). Panašios yra ir laiko sakinių modelio V_{BOS} , *kad* V_{BOS} vartojimo tendencijos: ateities situacijų nusakymui skirti 11,9% TŠT ir 4,5% TŠT laiko sakinių su *kad*, o praeities – 7,1% TŠT ir 9,1% ŠŽT sakinių (žr. 4 lentelę).

Laiko sakiniai su abiejų dėmenų tariniais būsimojo–būsimojo arba esamojo–esamojo laiko veiksmažodžiais gali būti perteikiami apibendrinimai, – juose neapibrėžtos reikšmės referenciją išryškina neutralizuota individualioji subjekto reikšmė¹², plg.:

- (43) *ka_tau bēpruot^s idies^r / ni_e_tas_pruotīngs\ nē-išīms* TŠT 35 (K a i tau beprotis idės, nei tas protingas neišims.)
 (44) *ka_pāšs dōr / kētēp^r isidōr^r* TŠT 77 (K a i pats duria, kitaip įsiduria.)
 (45) *ka_priġēr vēškūo īr* ŠŽT 42 (K a i prigeria, visko yra. ŠŽT 42)

Laiko sakiniai su į ateitį orientuotų veiksmų raiška gali būti sudaromi ir vien su būsimojo, ir su būsimojo laiko ir liepiamosios nuosakos formomis išreikštais tariniais, plg.:

- (46) *tēk nesakīk a_niekām / kãp mē.s parvažōusm^a prē_lėgūonē tūo* ŠŽT 122 (Tik nesakyk niekam, k a i p mes parvažiuosma prie ligonio to. ŠŽT 122)

Būsimojo laiko veiksmažodis pagrindiniame dėmenyje pasitelkiamas ir siekiant apibūdinti situaciją beviltiškumą: tokių sakinių pagrindinio sakinio dėmenį sudaro laisvą parinkties galimybę teikiantis klausimas, o šalutinio sakinio raiškai būdingas dvigubai pabrėžiamas negatyvus poliariškumas, plg.:

- (47) *kur_ten_anu / gāūdīs^(t) / ka_ons_niēkr netōr^r* TŠT 114 (Kų (,Ką‘) ten anų (,jį‘) gaudysi, k a i jis nieko neturi.)
 (48) *kōrr_tō išēiš^(t) / ka_tō_niēkōr\ nēini* TŠT 107 (Kur tu išeisi, k a i tu niekur neini.)
 (49) *kōrr_tō išēiš^(t) [...] // ka_tō_niēkōr^r nedīrbī* TŠT 107 (Kur tu išeisi [...], k a i tu niekur nedirbi.)

¹² Apie neapibrėžtos reikšmės nuorodų realizacijas daugiau žr. Haspelmath (2000: 11).

3 lentelė

TŠT ir ŠŽT laiko sakinių su *ka* struktūriniai ir gramatiniai modeliai

Veiksmų raiška	Laiko sakiniai	TŠT					ŠŽT						
		Pre- pozicinis	Inter- pozicinis	Post- pozicinis	Iš viso	Pre- pozicinis	Inter- pozicinis	Post- pozicinis	Iš viso				
<i>praetyje</i>	Šalutinis dėmuo												
	$V_{BUS}, ka V_{BOT}$	8 (1,95%)	2 (0,49%)	12 (2,93%)	22 (5,4%)	8 (8,9%)	1 (1,1%)	5 (5,5%)	14 (15,5%)				
	$V_{BUS}, ka V_{BOT}$	-	-	1 (0,24%)	1 (0,24%)	2 (4%)	-	3 (3,3%)	5 (5,5%)				
	$V_{BOT}, ka V_{BUS}$	-	-	-	-	2 (2,2%)	-	-	2 (2,2%)				
	$V_{BOT}, ka V_{BOT}$	57 (13,9%)	12 (2,93%)	73 (17,8%)	142 (34,6%)	21 (23,3%)	1 (1,1%)	4 (4,4%)	26 (28,8%)				
<i>dabartyje</i>	$V_{ES}, ka V_{BOT}$	-	3 (0,7%)	7 (1,7%)	10 (2,4%)	1 (1,1%)	-	-	1 (1,1%)				
	$V_{BOT}, ka V_{ES}$												
	$V_{ES}, ka V_{ES}$	53 (12,9%)	19 (4,6%)	74 (18,1%)	146 (35,6%)	12 (13,3%)	6 (6,7%)	14 (15,6%)	32 (35,6%)				
	$V_{ES}, ka V_{BUS}$	-	-	2 (0,49%)	2 (0,49%)	3 (3,3%)	-	-	5 (5,5%)				
	$V_{BUS}, ka V_{ES}$	4 (0,98%)	-	5 (1,22%)	9 (2,2%)	-	-	-	-				
<i>ateityje</i>	$V_{BUS}, ka V_{BUS}$	27 (6,6%)	-	28 (6,8%)	55 (13,4%)	1 (1,1%)	-	3 (3,3%)	4 (4,4%)				
	$V_{IEP}, ka V_{ES}$	10 (2,4%)	4 (0,98%)	7 (1,7%)	21 (5,1%)	-	-	-	-				
	$V_{IEP}, ka V_{BUS}$	1 (0,24%)	-	1 (0,24%)	2 (0,49%)	-	-	-	-				
	Iš viso	160 (39%)	40 (9,8%)	210 (51,2%)	410 (100%)	50 (55,55%)	8 (8,9%)	32 (35,55%)	90 (100%)				

4 lentelė

TŠT ir ŠŽT laiko sakinių su *kad(a)* struktūriniai ir gramatiniai modeliai

Veiksmų raiška	Laiko sakiniai	TŠT				ŠŽT			
		Pre- pozicinis	Inter- pozicinis	Post- pozicinis	Iš viso	Pre- pozicinis	Inter- pozicinis	Post- pozicinis	Iš viso
<i>praityje</i>	Šalutinis dėmuo								
	$V_{BUS}, kad V_{BUS}$	2 (4,76%)	-	1 (2,4%)	3 (7,1%)	-	-	2 (9,1%)	2 (9,1%)
	$V_{BUS}, kad V_{BUT}$	-	-	-	-	-	-	1 (4,5%)	1 (4,5%)
	$V_{ES}, kad V_{BUS}$	-	-	1 (2,4%)	1 (2,4%)	-	1 (4,5%)	1 (4,5%)	2 (9,1%)
	$V_{ES}, kad V_{ES}$	1 (2,4%)	-	-	1 (2,4%)	6 (27,3%)	-	-	6 (27,3%)
<i>dabartyje</i>	$V_{ES}, kad V_{BUT}$	-	1 (2,4%)	-	1 (2,4%)	-	-	-	-
	$V_{BUT}, kad V_{BUT}$	6 (14,3%)	1 (2,4%)	9 (21,4%)	16 (38,1%)	4 (18,2%)	1 (4,5%)	1 (4,5%)	6 (27,3%)
	$V_{ES}, kad(a) V_{ES}$	7 (16,7%)	3 (7,1%)	5 (11,9%)	15 (35,7%)	-	-	4 (18,2%)	4 (18,2%)
	$V_{BUS}, kad(a) V_{BUS}$	-	-	5 (11,9%)	5 (11,9%)	-	-	1 (4,5%)	1 (4,5%)
	Iš viso	16 (38,1%)	5 (11,9%)	21 (50%)	42 (100%)	10 (45,5%)	2 (9,1%)	10 (45,5%)	22 (~100%)

5 lentelė

TŠT ir ŠŽT laiko sakinių su *kumet* struktūriniai ir gramatiniai modeliai

Veiksmų raiška	Laiko sakiniai	TŠT				ŠŽT			
		Pre- pozicinis	Inter- pozicinis	Post- pozicinis	Iš viso	Pre- pozicinis	Inter- pozicinis	Post- pozicinis	Iš viso
<i>praityje</i>	Šalutinis dėmuo								
	$V_{BUS}, kumet V_{BUS}$	1 (12,5%)	-	-	1 (12,5%)	-	-	-	-
	$V_{BUT}, kumet V_{BUT}$	1 (12,5%)	1 (12,5%)	2 (25%)	4 (50%)	1 (50%)	-	1 (50%)	2 (100%)
	$V_{ES}, kumet V_{ES}$	2 (25%)	-	-	2 (25%)	-	-	-	-
	$V_{BUS}, kumet V_{BUS}$	-	-	1 (12,5%)	1 (12,5%)	-	-	-	-
<i>atityje</i>	Iš viso	4 (50%)	1 (12,5%)	3 (37,5%)	8 (100%)	1 (50%)	-	1 (50%)	2 (100%)

6 lentelė

TŠT ir ŠŽT laiko sakinių su *kap / kap tik / ligu / tik / tou / tujau* struktūriniai ir gramatiniai modeliai

Veiksmų raška	Laiko sakiniai	TŠT				ŠŽT			
		Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso	Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso
<i>praetyje</i>	Šalutinis dėmuo								
	V_{BUS} , <i>kap / tik</i> V_{BUS}	1 (~1,1%)	-	-	1 (~1,1%)	1 (~2,2%)	-	2 (~4,4%)	3 (~6,6%)
	V_{BUS} , <i>kap</i> V_{ES}	-	-	-	-	-	-	1 (~2,2%)	1 (~2,2%)
	V_{BUS} , <i>kap</i> V_{BOT}	-	-	-	-	1 (~2,2%)	-	-	1 (~2,2%)
<i>dabartyje</i>	V_{IEP} , <i>tik</i> V_{BOT}	-	-	-	-	1 (~2,2%)	-	-	1 (~2,2%)
	V_{ES} , <i>kap (tik) / ligu tik</i> V_{BOT}	5 (~5,5%)	1 (~1,1%)	1 (~1,1%)	7 (~7,7%)	3 (~%)	-	-	3 (~%)
	V_{BOT} , <i>kap / kap tik / tik / tou / tujau</i> V_{BOT}	32 (~35,1%)	10 (~11%)	19 (~20,9%)	61 (~67%)	16 (~35,6%)	5 (~11,1%)	4 (~8,9%)	25 (~55,6%)
<i>ateityje</i>	V_{ES} , <i>kap (tik) / tik / tujau</i> V_{ES}	14 (~15,4%)	-	6 (~6,6%)	20 (~22%)	5 (~11,1%)	1 (~2,2%)	2 (~4,4%)	8 (~17,8%)
	V_{ES} , <i>kap / ligu tik</i> V_{BUS}	1 (~1,1%)	-	1 (~1,1%)	2 (~2,2%)	1 (~2,2%)	-	-	1 (~2,2%)
	V_{IEP} , <i>kap</i> V_{BUS}	-	-	-	-	1 (~2,2%)	-	1 (~2,2%)	2 (~4,4%)
Iš viso		53 (~58,2%)	11 (~12,1%)	27 (~29,7%)	91 (~100%)	29 (~64,44%)	6 (~13,33%)	10 (~22,22%)	45 (~100%)

Struktūriniai ir gramatiniai TŠT ir ŠŽT laiko sakinių su bendrosios ir momentinės laiko reikšmės jungiamaisiais žodžiais modeliai

Veiksmų raiška	Laiko sakiniai					TŠT					ŠŽT				
	Šalutinis dėmuo	Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso	Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso	Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso		
<i>praetyje</i>	V_{BUS} <i>ka / kad / kumet / kap / tik</i> V_{BUS}	12 (2,2%)	2 (0,36%)	13 (2,36%)	27 (4,92%)	-	-	1 (0,18%)	1 (0,18%)	9 (5,66%)	1 (0,63%)	9 (5,66%)	19 (11,95%)		
	V_{BUS} <i>ka</i> V_{BOT}	-	-	1 (0,18%)	1 (0,18%)	-	-	-	-	2 (1,26%)	-	3 (1,88%)	5 (3,14%)		
	V_{BOT} <i>ka</i> V_{BUS}	-	-	-	-	-	-	-	-	2 (1,26%)	-	-	2 (1,26%)		
	V_{BOT} <i>ka / kad / kumet / kap / kap tik / tik / tou / tujau</i> V_{BOT}	96 (17,4%)	24 (4,4%)	103 (18,7%)	223 (40,5%)	-	-	-	-	42 (26,4%)	7 (4,4%)	10 (6,3%)	59 (37,1%)		
	V_{BOT} <i>ka</i> V_{ES}	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1 (0,63%)	1 (0,63%)		
	V_{ES} / BUS / BUS <i>ka / kad / kap (tik) / ligu tik</i> V_{BOT}	5 (0,9%)	5 (0,9%)	8 (1,44%)	18 (3,27%)	-	-	-	-	4 (2,52%)	-	-	5 (3,14%)		
	V_{ES} <i>kad</i> V_{ES}	1 (0,18%)	-	-	1 (0,18%)	-	-	-	-	6 (3,77%)	-	-	6 (3,77%)		
	V_{ES} <i>kad</i> V_{BUS}	-	-	1 (0,18%)	1 (0,18%)	-	-	-	-	-	1 (0,63%)	1 (0,63%)	2 (1,26%)		
	V_{BUS} <i>kap</i> V_{ES}	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1 (0,63%)	1 (0,63%)		
	V_{BUS} / LIB <i>ka / kad / kap / tik</i> V_{BOT}	-	-	-	-	-	-	-	-	2 (1,26%)	-	1 (0,63%)	3 (1,88%)		
<i>dabartyje</i>	V_{ES} / BUS / BUS <i>ka / kad(a) / kumet / kap (tik) / tik / tujau</i> V_{ES}	76 (13,8%)	22 (3,99%)	85 (15,43%)	183 (33,2%)	-	-	-	-	17 (10,69%)	7 (4,4%)	20 (12,58%)	44 (27,67%)		
<i>ateityje</i>	V_{ES} <i>ka / kap / ligu tik</i> V_{BUS}	1 (0,18%)	-	3 (0,54%)	4 (0,72%)	-	-	-	-	4 (2,52%)	-	2 (1,26%)	6 (3,77%)		
	V_{BUS} <i>ka</i> V_{ES}	4 (0,72%)	-	5 (0,9%)	9 (1,63%)	-	-	-	-	-	-	-	-		
	V_{BUS} <i>ka / kad(a)</i> V_{BUS}	27 (4,9%)	-	34 (6,17%)	61 (11,07%)	-	-	-	-	1 (0,63%)	-	4 (2,52%)	5 (3,14%)		
	V_{LIB} <i>ka</i> V_{ES}	10 (1,8%)	4 (0,72%)	7 (1,27%)	21 (3,8%)	-	-	-	-	-	-	-	-		
	V_{LIB} <i>ka / kap</i> V_{BUS}	1 (0,18%)	-	1 (0,18%)	2 (0,36%)	-	-	-	-	1 (0,63%)	-	1 (0,63%)	2 (1,26%)		
Iš viso		233 (42,3%)	57 (10,3%)	261 (47,4%)	551 (~100%)	90 (56,6%)	16 (10,1%)	53 (33,3%)	159 (~100%)						

8 lentelė

TŠT ir ŠŽT sakinių su bendrosios ir momentinės laiko reikšmės jungiamaisiais žodžiais nusakomos veiksmų raiškos semantinis pobūdis

Veiksmų raiška	Laiko sakiniai	TŠT					ŠŽT				
		Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso	Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso		
<i>praityje</i>	Šalutinis dėmuo su jungiamuoju žodžiu <i>ka / kad / ku- met / kap / kap tik / tik / tou / tųjau</i>	114 (20,7%)	31 (5,6%)	126 (22,9%)	271 (49,2%)	67 (42,1%)	9 (5,7%)	26 (16,35%)	102 (64,1%)		
<i>dabartyje</i>	<i>ka / kad / kada / kumet / kap (tik) / tik / tųjau</i>	76 (13,8%)	22 (~4%)	85 (15,4%)	183 (33,2%)	17 (10,7%)	7 (4,4%)	20 (12,6%)	44 (27,7%)		
<i>atityje</i>	<i>ka / kap / kad(a) / ligu tik</i>	43 (7,8%)	4 (0,7%)	50 (9,1%)	97 (17,6%)	6 (3,8%)	-	7 (4,4%)	13 (8,2%)		
	Iš viso	233 (42,3%)	57 (10,3%)	261 (47,4%)	551 (~100%)	90 (56,6%)	16 (10,1%)	53 (33,3%)	159 (100%)		

Taigi, kai kurie TŠT ir ŠŽT tekstų laiko sakinių vartojimo modeliai rodo, kad įprastinių arba įpročio (habitualio) ar veiksmų pasikartojimo praeityje raiškos laiko sakiniiais būdai apima ne vien galimai ryškų ir sugramatintai žymimą praeities veiksmų dažnumą (plg. *Habitual Past*), bet ir įpročio (*Habitual*) bei apibendrinančiojo pobūdžio veiksmų (*Habitual Generic*)¹³ telkinius, kurie naratyvuose gali būti įvairiomis gramatinėmis priemonėmis priartinami prie dabarties ar visuomet galimai vykšančių situacijų.

Laiko sakinių su bendrosios ir momentinės laiko reikšmės jungiamaisiais žodžiais, nusakančių dabarties ar apibendrinimo situacijas, santykinis pasiskirstymas TŠT ir ŠŽT yra gana panašus (žr. 8 lentelę): dabarčiai skirta veiksmų raiška abiejuose tekstų rinkiniuose realizuojama panašiu santykiniu dažnumu ~30(±3)%; abiejuose dažniau pasirenkama ir į praeitį pasakojimą nukreipianti kryptis (~49% ir ~64%). Struktūrinių modelių pasiskirstymas panašus tik interpozicinių sakinių atveju (~10%); TŠT dažnesni postpoziciniai (~47,4%), o ŠŽT – prepoziciniai (~56,6%) laiko sakiniai.

TŠT ir ŠŽT laiko sakiniuose esantys tarinių raiškos deriniai (išskyrus savitesnius būsimojo laiko tariniais nusakomus sakinių modelius, susijusius su pasikartojančio pobūdžio veiksmų raiška praeityje) gali būti apibūdinti kaip atitinkantys ir bendruosius tradicinius lietuvių kalbos laiko sakinių struktūrinius variantus.¹⁴

2.2. Laiko sakiniai su ribos jungiamaisiais žodžiais

Pagrindinio dėmens veiksmo trukmės ribai nurodyti tiriamuose žemaičių tekstuose dažniausiai vartojami sakiniai su jungiamuoju žodžiu *kol*. Jungiamąjo žodžių *lig(i)* vartojimas ribai nusakyti tiriamuosiuose tekstuose išskirtinai retas (žr. 9 lentelę).

TŠT ir ŠŽT laiko ribos sakiniiais nusakoma:

- dalinai ar pilnai sutampanti dviejų veiksmų trukmė (kai šalutinio dėmens tariniu eina eigos veikslo veiksmožodis), pvz.:
(50) *neaiškėnā\ kol_ėjē!* TŠT 47 (Neaiškino, kol ėjo.)
(51) *pabō^{ar} pavār^{ar} kūlkūoz^ē / lig i_kařōmen^ol_ėjē* TŠT 311 (Pabuvo, pavargo kolkuoze (,kolūkyje), lig į kariuomenę ėjo (,išėjo’).)
(52) *dėrbėn^ol / kol_an_gřwā\ tebibō.u* TŠT 75 (Dirbino, kol ana (,ji’) gyva tebebuvo.)
- vieno veiksmo trukmė iki kito veiksmo (kai šalutinio dėmens tariniu eina įvykio veikslo veiksmožodis) arba pasikartojančių veiksmų trukmė iki kito veiksmo kaip rezultato, pvz.:

¹³ Apie gramatinio laiko ir aspekto prototipus ir jų telkimosi galimybes bei apie visoms įpročio / habitualio situacijoms būdingą imperfektyvumą žr. Croft 2012: 135; 140.

¹⁴ Plg. Pajėdienė 2012.

Santykinis ir absoliutinis TŠT ir ŠŽT laiko sakinių su ribos jungiamaisiais žodžiais dažnumas

Laiko sakiniai su jungiamaisiais žodžiais	TŠT	ŠŽT
(pa)kol	47 (~7,9%)	11 (~6,5%)
lig	3 (~0,17%)	0
IŠ VISO	50 (~8,1%) visų	11 (~6,5%)

(53) *aš_nėiš^or pri_kâr^u / k^ol_t^o_iš^t_č^e / nepasijūdⁱsⁱ TŠT 93 (Aš neisiu prie karvių, kol tu iš čia nepasijudinsi (,nepajudėsi).)*

Laiko riba gali būti paryškinaama atliepiamuoju žodžiu *tol* ar daiktavardiniu laiko reikšmės junginiu, plg.:

(54) *t^ol^r nem^uok^r / k^ol^r nekⁿė^s apli^o durⁱs TŠT 148 (Tol nemoka, k o l neknsia aplink duris.)*

(55) *t^ol^r gulie^s / k^ol^r num^er^s TŠT 218 (Tol gulėsiu, k o l numirsiu.)*

(56) *gali^tė^m an^o / lai^kė^s lig^o v^o a^s r^a s^v // k^ol^r turⁱės untr^uoⁱ TŠT 181 (Galėtų aną laikyti ligi vasaros, k o l turės antroji (,kol atsives veršiuką antroji karvė).)*

Praeityje vykusių veiksmų laiko raiškai ribos sakiniai santykinai dažniau pasirenkami ŠŽT (54,6%) nei TŠT (40%) (žr. 10 lentelę). Dažniausiai sudaromi sakiniai su būtojo laiko veiksmažodžių formomis išreikštais abiem tariniais (plg. 50-52 sakinius). TŠT esama įpročio (habitualio) situacijoms apibūdinti skirtų laiko ribos sakinių su abiejų dėmenų tariniais, išreikštais būsimojo laiko veiksmažodžių formomis (su pagalbinu *lūb* ir be jo), plg.:

(57) *lū^h sū^r tau^kās / nū^tė^s t^o b^orⁿ / k^ol^r an^eivⁱ ben^usipr^uš! TŠT 287 (Liub su taukais nuteps tą burną, k o l anie (,jie^o) benusipraus.)*

(58) *k^ol^r pran^ešⁱ ū^os^o tu^o b^at^r / be^o k^uoⁱ s^o palⁱk^s TŠT 295 (K o l pranėšiosi tą batą, be kojos paliksi.)*

(59) *oⁿ(s^r) [...] pri^kap^uo^s m^on / v^er^bu^o / k^ol^r aš^o nu^vė^os TŠT 48 (Ons (,Jis^o) prikapos man virbų, k o l aš nuvesiu.)*

Su dabartimi susijusių ar belaikiškumu / nuolatiniu galiojimu pasižyminčių situacijų raiškai laiko ribos sakiniai kiek dažniau pasirenkami TŠT (22%) nei ŠŽT (18,2%), pvz.:

(60) *p^as^o m^umⁱs av^el^e av^ens / av^el^e // n^o t^en^o k^ar^tās p^ak^ol^r m^až^os ŠŽT 82 (Pas mumis (,pas mus^o) avelė, avinas, avelė. Nu ten kartais, p a k o l (,kol^o) mažas. ŠŽT 82)*

Perteikiant apibendrinimus pagrindinio dėmens tarinio raiškai gali būti pasitelkiamas deontinio modalumo veiksmažodis, plg.:

(61) *t^o turⁱ d^er^pt^o / k^ol^r nus^prū^ok^s! TŠT 112 (Tu turi dirbti, k o l nusprogsi (,numirsi^o).*

(62) *kɔl* / *nenubrĩs* / [...] *i_negal*^(l) *_ijēit*^ʳ TŠT 179 (Kol nenubris¹⁵, ir negali įeiti.)

Apibendrinimams kartais parenkamas ir šalutinio laiko sakiny su liepiamąja nuosaka išreikštu tariniu¹⁶, plg.:

(63) *žālītĩ* *nusipũtĩũiēĩs* / *kɔl* *_tɔ_n_ũ_ē_ĩ_k* *pɔ_pēit*^ʳ / *jau_vēs*^(as) *sēnēr* *darbũjēs* TŠT 222 (Žalty nusiputrojęs, kol tu nueik („nueisi“) po pietų, jau visi seniais darbuojasi.)

(64) *vɔ_dābār* *kɔl* *_žālītĩ* / *n_ũ_ē_ĩ_k* \! TŠT 222 (Vo dabar, kol, žalty, nueik („nueisi“).)

Ateities situacijų raiška laiko ribos sakiniiais TŠT įvardijama kur kas dažniau (38%) nei ŠŽT (27,3%). Tam pasirenkami skirtingos gramatinės sanklodos modeliai (V_{BUS}, *kol* V_{BUS} ir V_{LIEP}, *kol* V_{ES} / BUS), plg.:

(65) *teik_ɔn(s)_žānisēs* / *kɔl_ɔns_vāk*^(a) *itaisĩ* TŠT 103 (Tiek („Tol“) jis ženysis („tuoksis“), kol ans („jis“) vaiką įtaisys).

(66) *ɔnš_dvīlēk* *vākũ* / *kēļk* *uns_tōr* // [...] *jau_ēlēmētũs* *mōkĩes*^(l) [...] *kɔl_ānei_paaũks* TŠT 70 (Ans („jis“) dvylika vaikų — kiek ans turi: jau alimentus mokėsi, [...] kol anie („jie“) paaugs.)

(67) *tiktā_mĩņkēik* / *kɔl_přāded_šnekēit*^ʳ [...] ŠŽT 57 ([...] tiktai minkyk, kol pradeda šnekėti duona. ŠŽT 57)

TŠT tekstuose didžiąją (72%), o ŠŽT absoliučią (100%) laiko ribos sakinių daugumą sudaro postpoziciniai laiko sakinių modeliai (žr. 11 lentelę). Tai sietina su dialogišku ir ikoniška natūralius šnekos aktus perteikiančių, impulsyvumu pasižyminčių tekstų sudėtinio sakinio dėmenų sankloda¹⁷.

2.3. Autentiško / Namų domeno šnekos srauto ypatybės

Vertinant TŠT ir ŠŽT vartojamų laiko sakinių struktūrines ypatybes dvi iš jų visai neaptinkamos arba retai būtų aptinkamos rašto kalboje, todėl gali būti sietinos su namų aplinkoje pasireiškiančiu šnekos srauto autentiškumu: tai sudėtinė vieno sakinio autorystė ir prijungimo rodiklio pasislinkimas. Abi šios sakinių sudarymo būdo nulemtos savybės parodo laiko aplinkybių nuorodos svarbą ir šios svarbos suvokimo momentą.

¹⁵ T. y. *kol šiek tiek nepradzius* (Aleksio Girdenio pateiktą *nubristi* reikšmės paaiškinimą žr. TŠT 179, 11 išnaša).

¹⁶ Plg. Aleksio Girdenio pastabą apie šio sakinių su *kol* modelio įprastumą (Girdenis 1996: 222).

¹⁷ Ikoniškumas sietinas su polinkiu įforminti kalbines struktūras pagal panašumą su patirtimi, t. y. chronologinio eiliškumo tvarka, plg. Croft (1990: 164; 194). Esant ikoniškai motyvacijai arba atitikimui tarp lingvistinės struktūros ir lingvistinės reikšmės sudėtinio sakinio dėmenų tvarka atitinka loginius ryšius tarp veiksmų (plg. Haiman (1985: 11), Cristofaro (2005: 8)).

10 lentelė

TŠT ir ŠŽT laiko ribos sakinių struktūrinių modelių ir jais nusakomos veiksmų raiškos semantinis pobūdis

Veiksmų raiška	Laiko sakiniai	TŠT				ŠŽT					
		Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso	Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso		
<i>praetyje</i>	Šalutinis dėmuo	-	-	-	-	3 (6%)	3 (6%)	-	-	-	-
	$V_{BUS}, kol V_{BUS}$	-	-	-	-	-	-	-	-	1 (9,1%)	1 (9,1%)
	$V_{BUT}, kol V_{BUS}$	-	-	-	-	-	-	-	-	4 (36,4%)	4 (36,4%)
	$V_{BUT}, (pa)kol / ligu V_{BUT}$	1 (2%)	3 (6%)	11 (22%)	15 (30%)	-	-	-	-	1 (9,1%)	1 (9,1%)
	$V_{ES}, kol V_{BUT}$	-	-	1 (2%)	1 (2%)	-	-	-	-	1 (9,1%)	1 (9,1%)
<i>dabartyje</i>	$V_{BEP}, kol V_{BUS}$	-	-	1 (2%)	1 (2%)	-	-	-	-	-	-
	$V_{ES}, (pa)kol V_{ES}$	3 (6%)	-	4 (8%)	7 (14%)	-	-	-	-	2 (18,2%)	2 (18,2%)
	$V_{ES}, kol V_{BUS}$	1 (2%)	-	3 (6%)	4 (8%)	-	-	-	-	-	-
	$V_{ES}, kol V_{LIEP}$	1 (2%)	-	1 (2%)	2 (4%)	-	-	-	-	-	-
	$V_{BUS}, kol V_{BUS}$	4 (8%)	-	9 (18%)	13 (26%)	-	-	-	-	1 (9,1%)	1 (9,1%)
<i>ateityje</i>	$V_{BEP}, kol V_{ES}$	1 (2%)	-	1 (2%)	2 (4%)	-	-	-	-	1 (9,1%)	1 (9,1%)
	$V_{BEP}, kol V_{BUS}$	-	-	2 (4%)	2 (4%)	-	-	-	-	1 (9,1%)	1 (9,1%)
	Iš viso	11 (22%)	3 (6%)	36 (72%)	50 (~100%)	-	-	-	-	11 (~100%)	11 (~100%)

11 lentelė

TŠT ir ŠŽT laiko ribos sakiniai nusakomos veiksmų raiškos semantinis pobūdis

Veiksmų raiška	Laiko sakiniai	TŠT				ŠŽT			
		Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso	Prepozicinis	Interpozicinis	Postpozicinis	Iš viso
<i>Praetyje</i>	Šalutinis dėmuo su	1 (2%)	3 (6%)	16 (32%)	20 (40%)	-	-	5 (45,5%)	6 (54,5%)
	$(pa)kol / lig$	5 (10%)	-	8 (16%)	13 (26%)	-	-	2 (18,2%)	2 (18,2%)
	<i>kol</i>	5 (10%)	-	12 (24%)	17 (34%)	-	-	3 (27,3%)	3 (27,3%)
Iš viso	11 (22%)	3 (6%)	36 (72%)	50 (~100%)	-	-	11 (~100%)	11 (~100%)	

2.3.1. Dviguba arba sutrukdyta sakinio autorystė

TŠT tekstai rodo, kad natūraliame pokalbyje kai kurie prijungiamieji laiko sakiniai būna sukuriami dviejų pašnekovų: vienas jų pasako pagrindinį sakinio dėmenį, o kitas — šalutinį, apibūdinantį aptariamo įvykio / veiksmo laiko aplinkybes, pvz.:

- (68) **K.** [...] // *tujau trīlĕkts atlīgenĕms\ velīnĕp išēis* // **J. ka_pāpul^(o)r pàrās**
TŠT 113 (K.: [...] tuojau tryliktas atlyginimas velniop išeis, J.: k a i papuoli paras (gauni parų [nuovadoj atbūt]).)
- (69) **K.** // *bet_ka_išĕr_anūo / niĕkr i_nerĕk\ / [...] vākšĕĕokr / pūzinie(k)r / keik_nūoriv\ // nu_rīr^(o)r lig_vākar\ // M. kŕl_pasikārs^(o)\ // TŠT 114*
(K.: [...] bet kad iš ano nieko ir nereikia [...] vaikšĕĕok, puziniek kiek nori, nuo ryto lig vakaro, M.: k o l pasikarsi (kol nusibos).)

TŠT esama atvejų, kai vieno pokalbio dalyvio sumanytoji sudėtinio prijungiamojo laiko sakinio struktūra, nors ir suardoma pašnekoamo interpu, pavyzdžiui, specialiai siekiant pabrėžti laiko aplinkybę, būna pratęsiamas tam, kad laiko ribos sakiniu būtų apibūdinamas ir pasiektas rezultatas, plg.:

- (70) **G.** *no_jug_vĕsā žĕim^a\ // kūorĕsĕ ė kūorĕs\ // M. 'vĕs^ar vžĕim^a\! // G. kŕl_tik / išĕkūorĕ\ // TŠT 202* (G.: nu juk visą žiemą korėsi ir korėsi (prašėsi ir prašėsi), M.: visą žiemą! G.: k o l tik įšikorė (įsi-prašė).)

2.3.2. Prijungimo rodiklio slinktis

TŠT ir ŠŽT laiko sakinių tyrimas rodo gan dažną prijungimo rodiklio slinktį iš šalutinį sakinio dėmenį pradedančios pozicijos į antrą ar net tolimesnę poziciją. Toks prijungimo rodiklio vartojimas pirmiausia sietinas su natūraliu šnekamosios kalbos srautu. Ši sąsaja akivaizdi prijungimo rodikliui einant po jaustuko ar jo funkciją atliekančio vokatyvo, plg.:

- (71) *v o ka_padiĕt^(e)r išvarĕt^(e) [...] liĕkr pàtĭ!* TŠT 237 (O k a i padėti iš-varyti [...], lėk pati!)
- (72) // *n o ka_tĭjkr / i_vĕizĕk\ žāltĭ* // TŠT 298 (Na, k a i tinka, ir veizėk (žiūrėk), žalty!)
- (73) *'žāltĭs\ / a l^(e) ka_jiĕm^(e)s\ ta_jiĕm^(e)s\!* TŠT 270 (Žaltys, ale k a i ėmės, tai ėmės!)

Dažnai prijungimo rodiklis vartojamas antroje šalutinio sakinio pozicijoje po subjekto, objekto (o kartais ir po jų abiejų), lokatyvo ar veiksmo atlikimo vietą, būdą ir pan. nurodančio žodžio ar žodžių junginio, plg.:

- (74) *a š_kap_stūmāur / pàtĭr sāu / plā~mt\! ir_īlĕk āu\ // i_tu_prūd* TŠT 264 (Aš k a i p stūmiau, pati sau plamt ir įlėkiau į tu (tą) prūda!)
- (75) *i_ōns\ kap_nūmĕr^(e)r / atvažā.u tuo(s)_sĕsĕr(i)s* TŠT 174 (Ir ans (jis) k a i p numirė, atvažiavo tos seserys.)
- (76) *m ė.s ka_šūoksām / ta_būs kādrĭlis / pūolkā* ŠŽT 54 (Mes k a i šoksam (šokdavome), tai būs (būdavo) kadrilis, polkai.)

- (77) *é l e n^a r ka_pàrēĩs r / 'spĩkt\!* TŠT 54 (Elena k a i pareis (,priedavo'), spikt [ispiria]!)
- (78) *k â r v e^s ka_pârdavē // õntr^a važâũ^(a) i tĩrkšĩlus r parsĩvežē* TŠT 214 (Karvė k a i pardavė, antrą (,kitą) važiavo (,nuvažiavė') i Tirkšlius parsivežė.)
- (79) *nu_vĩr^(a) kap_skirĩes // vėskũr nu_vĩr^a / ir_ĩšvėžē^s* TŠT 167 (Nuo vyro (,Su vyru') *kaip* (,kai') skyrėsi, viskų (,viską) nuo vyro ir išvėžė.)
- (80) *k â r v e^s r kap_vafâur / aš_pas_kâlv^s râdau* TŠT 255 (Karves k a i p variaiu, aš pas kalvę radau.)
- (81) *a_ženâl_ėlėn / keĩk_aš_givėn^(a) sũ_tavėm // p ū s r ĩt⁽ⁱ⁾ kap_ĩšvĩrsⁱ* TŠT 36 (A (,Ar') žinai, Elena, kiek aš gyvensiu su tavim, — pusrytį kol išvirsi.)
- (82) *t e n ka_parēĩs r / t e n_vt_ũjã u gõĩs šlèp r* TŠT 103 (Ten k a i pareisiu (,pareidavau'), ten tuojau guls (,guldavau') šalia.)
- (83) *ĩ š_r_õ_s_ėĩ^(e) s r ka_parvažâũ^(a) r / t_õ_k_a_r(t)_tu_mũorpeĩ^(a) / pradĩeĩ^(a) r_an^a_gėrt^(e)* TŠT 195 (Iš Rusijos k a i parvažiavo, tuokart (,tą kartą) tų morpijų (,tą morfijų') pradėjo ana (,ji') gerti.)
- (84) *par_jĩe^(g) ka_spaũdõr / ânã skãũdėv vėlnėškã* TŠT 56 (Per jėgą k a i spaudžiu, anai (,jai') skaudžiai velnėška [yr].)
- (85) *// jė\ // aš_acisõk^(e) s r par_tũor r kap_ĩššũokãu [...]* *aš_tuom_lėntũomr pas_õkãu* TŠT 75 (Jė, aš atsisukęs per tvorą k a i p iššokau [...], aš tom lentom (,tomis lentomis') pašokau (,pabėgau').)

Ši prijungimo rodiklio slinktis dažniausia prepoziciniuose laiko sakiniuose: pavyzdžiui, 19 (arba 33,3%) iš 57 TŠT esančių ir 11 (arba 52,4%) iš 21 ŠŽT esančių *ka* V_{BOT} , V_{BOT} modelio sakinių (plg. 3 lentelės duomenis) turi prijungimo rodiklį ne sakinio dėmenį pradedančioje pozicijoje. Tokie šalutiniai sakiniai, kuriuose pirmiausia pateikiama subjekto / objekto (arba jų abiejų) nuoroda ar sakinio aplinkybės funkciją atliekantys dariniai, parodo natūraliuose šnekos aktuose gana dažną poreikį išryškinti laiko aplinkybės momentą.

3. Išvados

20 a. 7-9 dešimtmečių laikotarpio šiaurės žemaičių telšiškių kalbėjimą reprezentuojančiuose tekstų *Taip šneka tirkšliškiai* (TŠT) ir *Šiaurės žemaičiai telšiškiai* (ŠŽT) rinkiniuose vartojami sudėtiniai prijungiamieji laiko sakiniai su jungiamaisiais žodžiais *ka*, *kad*, *kumet*, *kap*, *kap tik*, *lig*, *tou*, *tujau*, *kol*, *pakol*. Šiuose tekstuose dažniausi laiko sakiniai su *ka* (TŠT — 68,2%, ŠŽT — 52,9%), *kap* (TŠT — 12,2%, ŠŽT — 25,3%), *kol* (TŠT — 7,8%, ŠŽT — 6,5%), *kad* — (TŠT — 6,7%, ŠŽT — 12,4%). Su šiais prijungimo rodikliais sukurti ~95% TŠT ir ~97% ŠŽT laiko sakinių. Kai kurie santykinio laiko raiškai vartojami

prijungimo rodikliai turi funkcinius dublikatus homonimus, pavyzdžiui, *lig(u)* – prijungimo rodiklis, galintis žymėti ir šalutinio veiksmo pradžią, ir ribą; *tik* – ir prijungimo rodiklis, ir pabrėžiamoji dalelytė; *tujau / tou* – ir prijungimo rodiklis, ir atliepiamasis žodis. Gramatinio junglumo išskirtinumu pasižymi *tou / tujau* – TŠT esama tik infinitivių sakinių su šiuo šalutinio veiksmo kompaktiškumą su pagrindiniu veiksniu pabrėžiančiu prijungimo rodikliu.

Vertinant gramatinius TŠT ir ŠŽT laiko sakinių modelius semantiniu savitumu pasižymi įpročio situacijoms (habitualiui) nusakyti skirti laiko sakiniai, kurių abu tariniai išreikšti būsimojo arba esamojo laiko veiksmažodžiais, kurie gali būti sudaromi ne tik su habitualio situacijos nurodančiu pagalbinu *lub(o)*, bet ir be jo. Šio gramatinio modelio sakinių vartojimas parodo habitualių laikomų situacijų imperfektyvumą – ši TŠT ir ŠŽT šnekos aktuose populiaru gramatinė realizacija leidžia manyti, kad habitualių nusakomos situacijos laikomos ne tik praeityje dažnai vykusiomis, bet ir esančiomis nuolatinėje eigos ir / ar būsimo atlikties galimybėje (t. y. esančios ištobulinto, įsiaknijusio įpročio zonoje), todėl gramatiškai sakinio struktūroje jos žymimos kaip visada įmanomos. Šalutinių laiko sakinių su *kol* tarinio raiška liepiamosios nuosakos veiksmažodžiu parodo su ateities situacijomis siejamų veiksmų gramatinės raiškos sinonimiją, leidžiančią šalutinio laiko ribos sakinio tariniu rinktis ne tik būsimojo laiko, bet ir liepiamosios nuosakos veiksmažodžių formas.

Ryškesni skirtumai tarp TŠT ir ŠŽT tekstuose vartojamų laiko sakinių visumą matomi pasakojimo laiko ašies pasirinkime: TŠT mažiau ryškiai laiko sakiniiais išreiškiamo naratyvo atkarpu kryptis į praeities įvykius (TŠT veiksmų praeityje raiškai skirti 48,4%, o ŠŽT – 63,5% laiko sakinių), bet didesnė temų koncentracija į dabartį (TŠT 32,6% ir ŠŽT 27% laiko sakinių) ir ateitį (TŠT 19% ir ŠŽT 9,4% laiko sakinių) (plg. 8 ir 11 lentelėse pateiktų atitinkamų duomenų sumas).

TŠT dažnesni postpoziciniai šalutinių laiko sakinių modeliai, o ŠŽT laiko ribos sakiniams būdingas net absoliutus šalutinio dėmens postpoziciškumas. Tokios modelių parinkties sietinos su tuo, kad ikoniškas sakinio dėmenų išsidėstymas gramatiškai lengviau produkuojamas ir atpažįstamas. ŠŽT esanti didesnė prepozicinių laiko sakinių su bendrosios ir momentinės laiko reikšmės jungiamaisiais žodžiais gausa (56,6%; žr. 7 ir 8 lentelių duomenis) sietina su nuoseklių pasakojimų stilistika ir įpročiu prepoziciniu šalutiniu dėmeniu pratęsti ankstesnį diskursą (plg. Diessel 2008).

Skirtingas nagrinėjamų tekstų dialogų fiksavimo pobūdis (TŠT pokalbiams būdingas absoliutus dialogo natūralumas, o ŠŽT užfiksuotas kalbėjimas gali būti apibūdintas ir kaip reprezentatyvus) laiko sakinių struktūrai atsiliepė nežymiai, išskyrus tai, kad TŠT tekstuose esama ir autorystės požiūriu įdomiai sudaromų sudėtinųjų prijungiamųjų laiko sakinių, kai vienas šnekos

akto dalyvis pasako pagrindinį veiksmâ apibūdinantį sakinio dėmenį, o kitas šnekos akto dalyvis jį pratęsia pridurdamas patikslinančią ar teiginio teisingumą patvirtinančią ir/ar rezultatą nusakančią laiko aplinkybę, išreikštą prieveiksminiu laiko sakiniu. Šis, tik natūralaus kalbėjimosi procese įmanomas, išskirtinumas, kaip ir abiejų tekstų rinkinių laiko sakiniams būdingas gana dažnas prijungimo rodiklio nustumimas iš kraštinės pozicijos link sakinio branduolio, sietini su šnekos akto impulsyvumu ir laiko aplinkybės poreikio suvokimo momentu natūraliuose šnekos aktuose.

Šaltiniai

ŠŽT = *Šiaurės žemaičiai telšiškiai*, 2013: Pabrėža, Juozas; Marcišauskaitė, Vida; Leskauskaitė, Asta, sud. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

TŠT = *Taip šneka tirkšliškiai*: šiaurės žemaičių telšiškių tarmės tekstai su komentarais, 1996: Girdenis, Aleksas, sud. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Literatūra

- Ambrazas, Vytautas (ed.). 1997. *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos.
- Ambrazas, Vytautas. 1976. Prijungiamieji sakiniai. Ulvydas Kazys, red., *Lietuvių kalbos gramatika 3. Sintaksė*. Vilnius: Mokslo, 789–916.
- Ambrazas, Vytautas. 2006 (1994). Prijungiamieji sakiniai. Ambrazas Vytautas (red.), *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 658–696.
- Auwers, Johan van der. 1999. Adverbs and adverbials. Keith Brown, Jim Miller, eds., *Concise Encyclopedia of Grammatical Categories*, Amsterdam: Elsevier, 8–12.
- Bakšienė, Rima, Agnė Čepaitienė. 2017. Tarptautinės fonetinės abėcėlės taikymo lietuvių tarmių garsams galimybės. *Baltistica*, 52 (1), 105–135.
- Cristofaro, Sonia. 2005. *Subordination*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Croft, William. 1990. *Typology and Universals*, Cambridge: University Press.
- Croft, William. 2012. *Verbs: Aspect and Causal Structure*. Oxford: Oxford University Press.
- Diessel, Holger. 2001. The ordering distribution of main and adverbial clauses: A typological study. *Language*, 77: 345–365.
- Diessel, Holger. 2005. Competing motivations for the ordering of main and adverbial clauses. *Linguistics*, 43-3, 449–470.
- Diessel, Holger. 2008. Iconicity of sequence: A corpus-based analysis of the positioning of temporal adverbial clauses in English. *Cognitive Linguistics*, 19-3, 465–490.
- Girdenis, Aleksas. 1996. Įvadinės pastabos ir komentarai, — *Taip šneka tirkšliškiai*: šiaurės žemaičių telšiškių tarmės tekstai su komentarais. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Givón, Talmy. 1979. *On Understanding Grammar*, New York, San Francisco, London: Academic Press.

- Haiman, John. 1985. *Natural Syntax*. Cambridge: University Press.
- Haspelmath, Martin. 2000. *Indefinite Pronouns*, Oxford: Oxford University Press.
- Hengeveld, Kees. 1998. Adverbial clauses in the languages of Europe. Johan van der Auwera, ed., *Adverbial Constructions in the Languages of Europe*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 335–420.
- Holvoet, Axel. 2003. Sujungiamieji ir prijungiamieji sakiniai formos bei funkcijos poŖiūriu. Axel Holvoet, Artūras Judžentis, red., *Sintaksinių ryŖių tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas (*Lietuvių kalbos gramatikos darbai*, 1), 99–114.
- Kortmann, Bernd. 1997. *Adverbial Subordination. A Typology and History of Adverbial Subordinators Based on European Languages*. Series: *Empirical Approaches to Language Typology* [EALT], volume 18, Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Kortmann, Bernd. 1998. Adverbial subordinators in the languages of Europe. Johan van der Auwera, ed., *Eurotyp, 3, Adverbial Constructions in the Languages of Europe*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 457–561.
- Lakoff, George, Mark Johnson. 1999. *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*, New York: Basic Books.
- Levinson, Stephen C. 2003. *Space in Language and Cognition*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Lubienė, Jūratė, Dalia Pakalniškienė. 2015. ŖemaitiŖskasis bŖtasis daŖninis laikas: dabarties situacija. *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos 3*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 255–268.
- Luchjenbroers, June. 1996. Diskursivnyj analiz i schematiŖskaja struktura. *Voprosy jazykoznanija*, 1996 (2), 141–155.
- PabrėŖa, Juozas. 2013. Skiriamosios Ŗiaurės ŖemaiŖių telŖiŖkių ypatybės, — *Ŗiaurės ŖemaiŖiai telŖiŖskiai*, 2013: PabrėŖa, Juozas; MarciŖskaitė, Vida; Leskauskaitė, Asta, sud. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 30–39.
- Pajėdienė, Jūratė. 2012. *Senosios lietuvių kalbos sudėtiniai prijungiamieji laiko sakiniai*. Humanitarinių mokslų daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Rosinas, Albertas. 1996. *Lietuvių bendrinės kalbos įvardŖiai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Traugott, Elizabeth C. 1978. On the expression of spatio–temporal relations in language. Joseph H. Greenberg, Charles A. Ferguson, Edith A. Moravcsik, eds., *Universals of Human Language 3*, Stanford: Stanford University Press, 369–400.

Jūratė Pajėdienė
RaŖtijos paveldo tyrimų centras
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva
juratepajediene@gmail.com

KOPSAVILKUMS

**Relatīvā laika izteikšana ar laika apstākļa palīgteikumiem
ziemeļzemaīšu Telšu izloksnē**

Jūratē PAJĒDIENĒ

Rakstā aplūkotas laika palīgteikumu strukturālās un morfosintaktiskās īpatnības divos tekstu krājumos, kas sniedz liecību par ziemeļzemaīšu izloksņu lietotāju runu 20. gs. 60.–80. gados: „*Taip šneka tirkšļišķiai*“ (TŠT) un „*Šiaurēs žemaičiai telšišķiai*“ (ŠŽT). Šie teksti ir interesanti ne tikai ar laika palīgteikumu savdabību, bet arī tāpēc, ka tajos ir atšķirīga tipa runa: autentiska runa dabiskos ikdienas apstākļos (TŠT ievietotais materiāls ir ierakstīts, runātājiem to nezinot) un runa, kad dialekta lietotājus intervē no malas nākusi persona (ŠŽT informanti zināja, ka viņu teiktais tiek ierakstīts). Zināmas laika palīgteikumu lietojuma tendences ietekmējusi atšķirīgā runas dabiskuma pakāpe, kā arī informantu vecums. Lielākās atšķirības laika palīgteikumu lietojumā TŠT un ŠŽT ir vērojamas stāstījuma laika līnijas izvēlē: dabiskie dialogi TŠT rāda mazāk izteiktu sliekšmi uz pagātni un izteiktāku orientēšanos uz tagadni un nākotni.

Laika palīgteikumi, kas apzīmē ierastu darbību ar predikātu nākotnes formā (bez palīgdarbības vārda *lub(o)*), ir bieži lietoti gan TŠT, gan ŠŽT. Šī gramatiskā modeļa teikumu lietojums liecina, ka situācijām, kas tiek uzskatītas par ierastām, piemīt nepabeigtības raksturs. Laika palīgteikumu struktūra abos tekstu krājumos rāda kopīgu tendenci, ka adverbialais subordinators tiek novirzīts no sākuma pozīcijas uz teikuma vidu. Šādi palīgteikumi, kas sākas ar subjektu, objektu, vietas vai veida norādi, nevis ar adverbialo modificētāju, liecina par runas akta impulsivumu un par to, ka nepieciešamība izteikt laika apstākli rodas noteiktā dabiskas runas momentā.

SUMMARY

**Expression of Relative Tense by Adverbial Clauses of Time
in the Northern Samogitian Subdialect of Telšiškiai**

Jūratē PAJĒDIENĒ

The article discusses the structural and morphosyntactic peculiarities of subordinate clauses of time used in two collections of texts representing the speech of the users of the Northern Samogitian subdialect of Telšiškiai in the 1960s–1980s: *Taip šneka tirkšļišķiai* (TŠT) and *Šiaurēs žemaičiai telšišķiai* (ŠŽT). The above texts in the Northern Samogitian subdialect of Telšiškiai are not only interesting for the morphosemantic and syntactic peculiarities of adverbial clauses of time used in them but also for the different type of conversations that are recorded in them: authentic speaking in the natural daily environment (the conversations used in TŠT were recorded secretly) and the speaking when the users of the subdialect are interviewed by an outsider (the authors of the texts used in ŠŽT knew that the conversation was recorded). Certain tendencies of the use of time clauses in TŠT and ŠŽT were determined by the different levels of naturalness of speaking and/or the respondents' age. The most distinct differences of the time clauses used in the texts of TŠT and ŠŽT are seen in the choice of the narrative time line: the natural dialogues recorded in TŠT demonstrate a less prominent direction of the narrative passages expressed by time clauses towards the past and a far more common orientation of themes towards the present and the future.

The time clauses denoting habitual action with their predicates expressed by the verbs in the future tense (without the auxiliary verb *lub(o)*) are frequently used in both TŠT and ŠŽT. The use of sentences of this grammatical model show the imperfective nature of the situations considered habitual. The structure of the time clauses used in both collections of texts demonstrates a rather common shift of an adverbial subordinator from the marginal position starting the subordinate clause towards the centre of the sentence. Such subordinate clauses which start with subject, object, place or manner references rather than an adverbial modifier show the moment when the description of adverbial modifiers of time with another action is comprehended in natural speech acts.